

»Livets början är en chimär – och livets slut är ofrånkomligt«

Lektionerna börjar lida mot sitt slut. Den senaste tiden har Mästaren och Eleven pratat om huruvida deras teoretiserande är någonting värt i praktiken. Mästaren saknar sin hund Plato och har inte riktigt varit sig själv på sistone.

Lektion 19: Livets slut

Man var nu framme vid den sista lektionen. Eleven tyckte det var trist att lämna Mästaren. Dessutom bekymrade han sig för Mästarens hälsa. Han hade en känsla av att lektionerna trots allt hållit Mästaren uppe. När deras dagliga möten upphörde var risken att Mästaren skulle sjunka allt djupare in i sig själv. När han hunnit så långt i sina funderingar, erinrade sig Eleven kompisen med hundvalpen. Eleven ringde denne. Jo, det fanns fortfarande en valp över. Eftersom den var av blandras hade den inte gått att sälja. Ägaren var därför beredd att skänka bort den.

Eleven hämtade valpen och tog den i en bag. Han satte väskan bakom eken och gick sedan och knackade på husvagnens dörr. Men Mästaren vägrade öppna dörren, så de fick prata genom ventilen.

– Detta är vår sista lektion, muttrade Mästaren. Den handlar om livets slut. Till skillnad från livets början – som är en chimär – är livets slut ofrånkomligt. Alla cellerna i din kropp kommer att dö. Nå min unge vän, vad har du att säga om livets slut? Hur ser fakta ut?

Eleven redovisade att han hade tagit reda på att strax över 90 000 svenskar dog varje år. De allra flesta dog i hjärtsjukdomar och cancer. Men hur de dog, om de fick en anständig död, därom fanns inte många uppgifter på biblioteket eller på nätet.

På detta svarade Mästaren att det tyvärr var alldeles sant, det fanns nästan inga uppgifter om döendet. Men troligen var det ändå så att de allra flesta fick en någorlunda anständig död. Ville man ha statistik på saken fick man gå till Holland, det land som bäst undersökt de egna medborgarnas döende. Om situationen i Sverige i stort sett var densamma som i Holland, och det fanns egentligen inget skäl att tro annorlunda, så riskerade några få procent, två-tre procent kanske, att utsättas för oacceptabelt lidande innan de dog. Och det var just dem som Mästaren ville diskutera:

– När du blir färdig läkare om några

år, och om jag då vänder mig till dig för att be dig hjälpa mig att dö, vad svarar du då?

Eleven, som tyckte frågan var obehaglig, nästan äcklig, svarade:

– Hur skall jag kunna veta det?

– Det vet du visst. Du svarar förstås nej, eftersom eutanasi, aktiv dödshjälp, är förbjuden enligt lag.

– Då säger jag väl nej då.

– Och?

– Och??

– Sedan går du härifrån, eller sätter dig ner och tittar på hur jag lider och marteras till döds?

– Jag ser väl till att Mäster får morfin eller något annat ...

– Morfin har jag redan fått, plus en hel del annat. Det hjälpte inte. Nu vill jag att du hjälper mig att dö. Jag till och med bönfaller dig!

– Jag ringer på en psykiater!

– Hon har redan varit här. Hon kunde ingenting göra. Hon tyckte att mitt känsloliv var helt adekvat med hänsyn tagen till min situation.

– Jag fixar en plats på hospis!

– Jag vill inte ligga på hospis. Jag vill dö hemma.

Eleven hade på tungan att säga »skyll dig själv då«, men han insåg att Mästaren menade allvar. I stället försökte han passa in Mästarens begäran under de fyra etiska grundprinciperna: Enligt autonomi skulle Mästaren själv få bestämma om sitt liv. Principen »Icke-skada« var svårare: att döda någon var väl att skada? Men om man formulerade om principen till att »Göra gott«? Att få slut på ett outhärdligt lidande var onekligen att göra gott. Och »Rättvisprincipen« ... nej, den verkande inte vara tillämplig. Till slut sade han:

– Det kanske är så här: Det kanske kan vara etiskt riktigt att hjälpa någon att dö. Men lagen förbjuder det likafullt.

– Strunta i lagen så länge! Etik är inte samma sak som juridik. Juridiken kommer ofta på efterkälken. Vad du måste ta ställning till är om det kan vara etiskt försvarbart att hjälpa mig att dö om jag har svåra plågor och jag tigger dig om hjälp att dö.

– Men självmord är väl inte förbjudet?

– Nej, det var länge sedan man kunde straffas för att man försökt ta livet av sig. Det är inte heller straffbart om du hjälper någon annan att begå självmord, genom

Serie: Medicinsk etik i fickformat. Tidigare artiklar publicerade i nr 48, 49, 50 och 51–52.

Sista delen.

att skaffa fram tabletter till exempel. Förutsatt att du inte arbetar i vården. Men jag vill inte begå självmord. Hur vet jag att jag inte misslyckas och hamnar i respirator? Eller låt oss säga så här: jag är förslamad från huvud till fot och kan inte begå självmord. Jag måste helt enkelt få hjälp!

Eleven hade inget svar och kände sig allt olyckligare.

– Då gör vi så här, sade Mästaren. Du tar den där mallen jag gav dig, och så sätter du dig och fyller i den medan jag tar en liten middagslur.

Och Eleven satte sig under eken och försökte lösa uppgiften:

1. VILKET ÄR PROBLEMET? Att en del människor kan tänka sig dödshjälp medan andra är starka motståndare till det.
2. HUR SER FAKTA UT? Att döendet undantagsvis kan vara svårt.
3. VILKA ÄR INTRESSENTERNA? I första hand den som skall dö, i andra hand den som eventuellt skall ge dödshjälp, i tredje hand familj och vårdpersonal, i fjärde hand ...?
4. PÅ VILKA PUNKTER ÄR MAN OENSE? Om det kan vara etiskt försvarbart att avsiktligt förkorta en döendes liv.
5. VARFÖR ÄR MAN OENSE? Den ena sidan anser att dödshjälp i första hand är en privatsak. Den andra sidan att patienten inte har rätt att få dödshjälp.
6. VILKA ÄR DE OLIKA INTRESSENTERNAS ARGUMENT? Den ena sidan hänvisar till självbestämmandet och rätten att slippa svårt lidande. Den andra till att livet är heligt, att människor inte vet sitt eget bästa, att dödshjälp är onödigt eller att dödshjälp kan missbrukas och ges mot någons vilja.
7. KAN MAN ENAS OM ATT RANGORDNA ARGUMENTEN? Man kan i varje fall försöka.
8. HUR SER KÄRNKONFLIKTEN UT OM DEN RENODLAS? Det

- finns förmodligen olika mening om den saken. Kanske handlar det om att sätta självbestämmandet mot risken för missbruk.
9. ÅR KONSENSUS MÖJLIG? Nej.
 10. HUR GÖR VI OM VI ÄR OENSE? Fortsätter samla fakta och argumenta.
 11. KAN VI RÖSTA OM SAKEN? Varför inte?
 12. GÅR BESLUTET ATT SKJUTA UPP? Nej. Inte om uppgiften stämmer att upp emot 2 000 svenskar årligen dör under oacceptabla omständigheter.
 13. BESLUTETS KORTSIKTIGA KONSEKVENSER? En stor lättnad för dem som fruktar en svår död och som nu vet att det finns en reservutgång. Besvikelse för dem som vill skydda liv till vilket pris som helst. Rädsla hos somliga att de skall tvingas till dödshjälp.
 14. LÅNGSIKTIGA KONSEKVENSER? Får man nog följa upp. Skulle det gå snett får man backa.
 15. AVVIKANDE MENINGAR. Hänvisa i första hand till självbestämmandet. De som inte kan tänka sig dödshjälp måste försäkras att de slipper.
 16. GÅ TILLBAKA TILL RUTA ETT! Gör det!

När han var klar knackade han på dörren, och Mästaren öppnade på glänt:

- Nåå ...?
- Jag känner mig inte riktigt färdig. Ur rationell synpunkt verkar eutanasi riktig, men det känns inte rätt ...
- Låt det sjunka in. Jag sade i början på lektionen att jag kanske skulle kalla på dig när du fått din läkarexamen. Det lär väl dröja en fem, sex år. Men vid det laget, om jag verkligen behöver hjälp, då vill jag att du ger mig ett klart ja eller ett klart nej.

Därmed var snabbkursen i medicinsk etik slut. Endast slutbetalningen återstod. Men i stället för att sticka in sedlarna under dörren, lade Eleven pengarna i den öppna bagen, i vilken hundvalpen låg och sov. Sedan placerade han bagen framför husvagnen och gick och ställde sig bakom eken och väntade.

Det dröjde innan Mästaren gläntade på dörren. När han fick syn på väskan med hunden drog han genast igen dörren. Men Eleven beslöt att vänta litet till. Efter en stund började valpen gnälla. Strax därpå stack Mästaren ut huvudet igen och tittade på valpen. Sedan såg han sig om, och – uppenbarligen i tron att ingen såg honom – klev ner från vagnen, lyfte upp valpen och satte sig på fotstegget med hunden i knät.

Eleven klev nu fram bakom eken. Men Mästaren brydde sig inte om honom, han var fullt upptagen med att trösta valpen. Eleven vände då och tassade därifrån.

Mästarens lösa anteckningar i bokstavsordning

Ett par dagar senare fick Eleven ett tjockt brev med posten. När han öppnade kuvertet fann han att det innehöll vad som var kvar av Mästarens filosofiska anteckningar, de som Eleven hjälpt till att samla ihop sedan vinden blåst iväg med dem.

Abort

Den kanske mest inflammerade medicinsk-etiska frågan globalt sett. Ett stort antal kvinnor dör eller får sina liv förstörda efter illegal abort. Innan Sverige fick sin nuvarande abortlag 1975 gjordes flera tusen illegala aborter, så höga siffror som 10 000 per år har nämnts. Nu görs i stället något över 30 000 legala aborter. Enligt lagen bestämmer kvinnan själv upp till och med 18:e veckan. Därefter kan abort göras endast efter tillstånd av Socialstyrelsen. För fostret finns en liten överlevnadschans från 22–23:e veckan, vilket gör att Socialstyrelsen försöker hålla sig under den gränsen. Kärnproblemet är synen på det befruktade ägget och fostrets moraliska ställning. Många menar att »fullt» människovärde råder från befruktningen och att detta inte är förhandlingsbart. De

mest extrema sätter likhetstecken mellan abort och mord. Man talar också om »rätten att födas».

Aktör

Aktör betyder att någon är aktiv, att man i en etisk konflikt driver sitt eget eller andras intresse. Ett foster eller en senil-dement människa kan inte vara en aktör.

Behavioristisk människosyn

Behaviorismen har sina rötter i Pavlovs reflexlära och växte fram i USA i början på 1900-talet. Central är synen på människans formbarhet genom träning och uppfostran. Generna tillmäts liten betydelse. John Watson, behaviorismens grundare, påstod att vilket friskt barn som helst med lämplig träning kan uppfostras att lyckas med vilken karriär som helst, bli vetenskapsman, konstnär, militär eller gangster. I mer dämpad form har behaviorismen lämnat viktiga bidrag till terapier som försöker träna bort psykiska besvär som fobier.

Determinism

Betyder att allt är förutbestämt och att den fria viljan kan vara en illusion. Argumentet att allt skulle vara förutbestämt kan dock ha högst skiftande bakgrund: antingen att en allsmäktig gud bestämmer allt, att fysikens lagar är ett låst system, eller att generna helt styr våra liv.

Dygdetik

Betonar karaktärsdrag i stället för hand-

ling. Tanken är att den människa som besitter ett antal dygder som mod, sinnesnärvaro, ansvars känsla, självinsikt, samarbetsförmåga, rättrådighet, empati etc har bättre chanser än den som inte besitter dessa dygder att fatta etiskt riktiga beslut och handla moraliskt. Anhängare av dygdetiken brukar inte betrakta dygdena som medfödda utan dessa nås genom mognad och bildning, särskilt inom de humanistiska ämnena.

Dödsbegrepp

I de allra flesta fall är konstaterandet att någon är död inget problem. Men hela människan dör sällan på en och samma gång. Hjärtat kan slå trots att hjärnan är död, vid hjärtbyte dör inte hjärnan, vid syrebrist förlorar njurarna inte sin funktion lika snabbt och definitivt som hjärnbarken. Förr såg man i första hand till hjärt- och lungfunktionen för att konstatera dödens inträde. Numera står personbegreppet i centrum. När de högre hjärnfunktionerna har upphört för alltid finns inte längre någon person, även om kroppen kan leva vidare ännu en kortare tid.

Ekonomisk människosyn

Ser människan som kund. Livet kan ses som en marknad styrd av utbud och efterfrågan; jämför ord som »äktenskapsmarknad«. Människan/kunden styrs av rationella val på livets många marknader. På senare tid har ett närmande skett mellan evolutionsbiologer och ekonomer. De tillämpar varandras modeller, inte minst inom den så kallade spelteorin. Spelteorier handlar om vilka vinster respektive förluster som står att få genom att samarbeta eller inte samarbeta.

Empati

Betyder inlevelse i en annan människa, att man försöker sätta sig i den andra människans ställe.

Etik

Kallas också moralfilosofi och betecknar det systematiska tänkandet kring ont och gott, rätt och fel. Ibland används etik om sättet att leva, vilket liv som är gott respektive ont.

Etikens grundprinciper

Den medicinska etikens principer är fyra: »Autonomi«, »Icke-skada«, »Göra gott« och »Rättvisa«. Ibland slås Icke-skada och Göra gott samman till en princip.

Etikens ursprung

Förr – när kyrkan hade monopol på etiken – menade man att vi fått ett samvete nedlagt i oss av Gud, ett samvete som fungerar som en sorts kompass; vi »känner på oss« när något är rätt eller fel. En

icke-religiös förklaring till denna känslokompass är att evolutionen vaskat fram detta »sociala sinne«. En teori är att detta har med forntida matdelning att göra. I ett jägarsamhälle kunde ett jaktlag fälla ett byte som var för stort att konsumera innan det ruttnade, samtidigt som andra jaktlag kom hem tomhänta. Om man då delade med sig gick inget kött till spillo, och man kunde räkna med att vid ett annat tillfälle, när ens egen jaktlycka varit dålig, få vara med och dela de andras byte.

Eutanasia

Kallas också aktiv dödshjälp och innebär att en dödssjuk människas liv forkortas på patientens egna, frivilliga begäran.

Evolutionsbiologisk människosyn

Människan är en varelse underkastad den darwinistiska evolutionen. Hon är ett däggdjur och resultatet av en lång utvecklingskedja. Den ena arten har gått över i den andra. För minst fem miljoner år sedan började schimpansens och människans förfäder att gå skilda vägar. Innan människan blev människa var hon en mer eller mindre aplik förmänniska. Det har funnits en lång rad olika förmänniskor. För ungefär 200 000 år sedan uppkom den moderna människan i Afrika.

Dagens människa skiljer sig genetiskt mycket litet från denna första »riktiga« människa.

De olika »raserna« på jorden skiljer sig visserligen åt genom hudfärg och kroppsform, men strikt genetiskt finns inga egentliga rasskillnader. Variationer i egenskaper inom en grupp är mycket större än mellan grupper. Generna är dock inte oväsentliga. Det genetiska bagaget knådas och förstärks eller försvagas av miljöfaktorer. Vissa mänskliga egenskaper, framför allt de som är knutna till könet och har med reproduktionen att skaffa, antas ha ett relativt starkt genetiskt inslag.

Kritik har riktats mot den evolutionsbiologiska människosynen för att den inte tilldelar människan en tillräcklig särställning, för att den förstärker könsskillnader, att den inget säger om mening med livet och för att den kan uppfattas som deterministisk och pessimistisk.

Fosterdiagnostik

Den vanligaste formen är ultraljud. Snart är det sannolikt möjligt att göra fosterdiagnostik i stor skala med enkla blodprov från modern. Fosterdiagnostik kan ses som ett försök till sortering. För att uppfylla den begripliga önskan att få föda ett friskt barn, letar man efter foster

som misstänks bära på sjukdomsanlag.

Eftersom abort är tillåten upp till 18:e veckan kan ingen hindras från att göra selektiv abort. Vid vanlig abort är skälet att man inte kan eller vill föda barn; selektiv abort innebär att man inte vill föda ett särskilt, utpekbart blivande barn med vissa sjukdomar, skador eller funktionshinder.

Den etiska konflikten ligger i att detta kan uppfattas som diskriminering. Flera handikapporganisationer motsätter sig fosterdiagnostik som följs av selektiv abort. De anser att man kränker handikappades människovärde genom att välja bort ännu inte födda handikappade.

Fundamentalism

Föreställningen om att det bara finns en sann religion, en sann ideologi, en sann idé eller en sann politik. Fundamentalismen leder till intolerans, eftersom fundamentalisten är övertygad om att alla andra har fel.

Gyllene regeln

Man brukar tala om etikens »gyllne regel«. Som exempel brukar anföras Kants förslag att man skall handla så att ens handlingar kan upphöjas till allmän lag, eller med Jesu ord »att älska din nästa så som dig själv« eller, översatt till ett profant språk, »att behandla andra så som du själv vill bli behandlad«.

Humanism

Begreppet är mångtydigt. Somliga tolkar humanism som en sekulär (icke-religiös) livsåskådning. Avgörande är i så fall avståndstagandet från all religion; religionskritiken kan ibland få karaktären av direkt kristendomskritik. Några (Sartre) menar att humanism handlar om människans ensamhet och ser henne som utslängd på vinst och förlust i universum. För andra har humanismen sin tyngdpunkt i tron på människan som en självständig, tänkande varelse som försöker fatta rationella beslut, visar tolerans mot olikhetänkande och baserar sina värderingar på de mänskliga rättigheterna.

Humanism kan också vara ett bildningsideal. Endast den humanistiskt bildade människan är en »fullvärdig« människa.

Humanism kan också uppfattas som en sorts minsta gemensamma nämnare i den västerländska etiken, gärna med en idealistisk anstrykning. I det senare fallet finns ingen direkt motsättning mellan religion och humanism; man kan t ex vara både kristen och hylla humanismen. Man talar då gärna om ett inneboende, oförstörbart människovärde. Humanism kan också vara beteckning på en

historisk epok, som renässanshumanismen.

Hälsa

Den officiella WHO-deklarationen säger att hälsa är något mer än frihet från sjukdom. Hälsa innebär fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande. Det är en ohanterlig definition som dessutom hotar att medikalisera mänskligheten. Andra definitioner av hälsa är i stället kopplade till funktionsnedsättning. Det finns också en hälsodefinition baserad på upplevelse; hit hör uttryck som »att vara hemmastadd i sig själv«. Man kan bära på en sjukdom och ändå vara hemma i sig själv, det vill säga må ganska bra. En praktisk men något kärv definition lyder: »hälsa är fördragbart lidande«.

Informerat samtycke

Informerat samtycke används oftast i samband med självbestämmande, autonomi. För att kunna utöva sitt självbestämmande och göra rationella val, måste man ha tillräckliga kunskaper och insikter i valets tänkbara konsekvenser.

Integritet

Integritet betyder »okränkbarhet« eller »orubbat tillstånd«, eller precisare: rätten att slippa kränkas. Integritet har med privatliv eller privatsfär att skaffa. Alla har rätt till respekt. Man får inte, utan att först be om lov, komma en människa alltför nära, varken fysiskt eller psykiskt. Alla har rätt till en intimsfär liksom alla har rätt att hemlighålla känsliga uppgifter om sin person. Somliga menar att rätten till integritet är så viktig att den bör nämnas som en egen, femte etisk grundprincip vid sidan om »Autonomi«, »Icke-skada«, »Göra gott« och »Rättvisa«.

När förmågan till självbestämmande försvinner, som hos en dement, eller aldrig har funnits, som hos ett gravt hjärnskadat barn, finns ändå rätten till integritet. Också den som är medvetlös har rätt till respekt från omgivningen. Ingen har rätt att kränka någon annan av det enkla skälet att den senare inte kan försvara sig eller inte upplever kränkningen. Den gyllene regeln – att inte göra mot andra vad du inte vill att andra skall göra mot dig – passar väl in på integritet. Integritet är att få sina mänskliga rättigheter respekterade när man själv inte förmår hävda sin rätt.

Intressent

Intressent förutsätter inte att man kan agera aktör, bara att man har ett intresse att bevaka. Kan man bevaka detta intresse själv, är man både intressent och aktör. Om någon annan måste bevaka ens intresse är man enbart intressent. Det lig-

ger till exempel i fostrets intresse att modern inte dricker stora mängder alkohol, som kan ge fosterskador. Men eftersom fostret inte är i stånd att bevaka detta intresse, kan någon annan bli aktör i fostrets ställe. Begreppet intressent kommer därmed att tangera integritet. Alla kan inte vara aktörer – men alla har intresse av att få sin integritet respekterad.

Intuition

Ordet har flera betydelser. Här avses med intuition främst en omedelbar känsla av insikt utan föregående analys av problemet. Man känner på sig vad som är rätt eller fel.

I etiska sammanhang blir intuition närmast en synonym för samvete.

Kloning

Kloning förekommer ofta i naturen. Enäggstvillingar är kloner. Kloning kan också göras artificiellt genom att man sårar på totipotenta celler. 1997 visades att det finns en annan metod att klonas genom att ta arvsmassan från en kroppscell och låta den ersätta kärnan i ett ägg. Resultatet blev Dolly, ett lamm med (så gott som) samma arvs massa som sin mor. Senare har flera andra arter klonats.

Konsekvensetik

Kallas också utilitarism eller nyttomoral och är handlingsorienterad. Man ser till resultatet på kort och lång sikt. En riktig handling är den som leder till ökad lycka eller minskat lidande i världen. Ibland ses lycka eller lidande som knutet till individer, ibland talar man om »mängden« av lycka eller lidande. I nyare varianter kombinerar man gärna konsekvensanalysen med rättvisa och lägger stor vikt vid fördelningen av lycka–lidande individer emellan. Många konsekvensetiker tar också in högre djur i sina etiska ekvationer; det är fel att åsamka någon varrelse lidande i onödan antingen det rör sig om en människa eller ett djur.

Konsensus

Att man kommer fram till en överenskommen som alla i en grupp kan enas kring.

Kränkning

Kränkning kan vara fysisk, som misshandel eller våldtäkt; kränkning och skada kan då närmast uppfattas som synonymer. Men kränkning används ofta också om värdeuppfattningar. Det som kan kränkas är ett värde, en känsla eller en uppfattning. Någon upplever sig bli kränkt.

Livmodermiljön

Att livmodermiljön har en avgörande

betydelse för det blivande barnets hälsa framstår som ett allt viktigare faktum. Alkohol och narkotika kan skada fostret. Också moderns födointag kan antagligen påverka risken för hjärtinfarkt, diabetes eller cancer långt senare livet. Ju säkrare prediktionen (förmågan att förutse) blir, desto högre krav kan komma att ställas på den blivande moderns livsföring. Kvinnans rätt att fritt leva sitt liv kolliderar då med fostrets rätt till en god livmodermiljö.

Livsförlängning

Människans maximala livslängd brukar anges till 120 år. Att människor strävar efter hög ålder brukar anses hedervärt. Men den bilden kan komma att ändras när den biologiska mekanismen för åldrandet blir bättre kartlagd. Då får man räkna med att försök görs att förlänga livet. Skall det alls tillåtas? På vilken grund i så fall? Vem skall betala? Man kan gissa att livsförlängning kommer att bli en affär för de kapitalstarka.

Livskvalitet

Detta diffusa begrepp förekommer ofta i debatten. Man kan inte utan vidare sätta likhetstecken mellan mänskliga rättigheter och livskvalitet. Mänskliga rättigheter är en sorts principdeklaration, medan livskvalitet gäller en alldeles särskild människa som kan leva under mycket speciella omständigheter. När det gäller den basala livskvaliteten är man nog i stort sett ense: ett dragligt liv kräver förutom mat och tak över huvudet ett mått av trygghet och hyggliga relationer. Alla människor vill bli älskade och sedda. Men sedan går kraven isär, i västerländsk kultur intar personlig frihet en central plats, i andra mer kollektivistiska kulturer tillmäts friheten mindre vikt. Det finns människor som gärna överlämnar viktiga beslut åt andra. Livskvaliteten kan därför vara högst individuell.

Frågan kommer då att glida över till vem som avgör någons livskvalitet. Det enkla svaret är förstås att »subjektet«, den som är utsatt för den aktuella livskvaliteten, skall avgöra. Men det fungerar inte alltid. Små barn och senildementa har en begränsad förmåga att bedöma och bestämma sin livskvalitet. I så fall måste någon »vikariera« för dem, kanske en person i deras närhet. Eller så får staten genom lagstiftning garantera en acceptabel livskvalitet.

Moral

Moral brukar, till skillnad från etik, få beteckna en handling, en handling som sker av fri vilja. Man handlar moraliskt eller omoraliskt i förhållande till den etik man bekänner sig till. Är abort tillåten

enligt etiken kan abort vara rätt handling.

Den som är påvetrogen katolik skulle däremot anse abort fel eftersom hans/hennes etik förbjuder abort. En annan definition av moral är att säga att moral – till skillnad från etik – främst har med relationer att skaffa, hur vi behandlar varandra.

Människosyn

Med människosyn brukar man mena en helhetssyn på människan, uppfattningen om människans uppkomst, hennes historia, hennes väsen, hennes ställning i skapelsen/naturen och varför hon handlar som hon gör. Förenklat kan man indela människosyn i människans natur, människans värde och människans ansvar.

Människovärde

Enklarest är att se människovärde som tillgången till de mänskliga rättigheterna, alltså ett rättighetsbaserat, lagfäst människovärde. Detta människovärde kan närmast betraktas som en juridisk överenskommenhet. Ett religiöst grundat människovärde ses i stället som ett inneboende, av Gud givet värde; människan är Guds avbild och vi är alla lika inför Gud.

Ibland talar man om ett »humanistiskt« människovärde som framför allt betonar människans fria vilja och hennes ansvar. Andra menar att människan visserligen har rättigheter men att det också gäller djuren. Det man inte får göra mot en människa får man inte heller göra mot ett (högre) djur.

Normetik

Kallas också regeletik och utgår från att det finns ett antal eviga principer eller föreskrifter för moraliskt handlande. Varje handling som bryter mot en princip är omoralisk. Regeln är inte förhandlingsbar. Typexemplet är Tio Guds Bud. Budet »du skall icke ljuga« ses som absolut; det är förbjudet att ljuga oavsett konsekvenserna.

Naturbaserad människosyn

Sätter naturen, skapelsen, i centrum. Människan är en varelse bland andra unika varelser men har ingen självklar överhöghet eller rätt över andra. Man kan urskilja en profan och en religionsliknande gren. Den förra består i biologiska darwinister som inte intresserar sig för mystik. Anhängare av den andra grenen hyllar naturen som en sorts guds-surrogat. Naturen uppfattas som helig. Det finns en naturens ordning som inte får rubbas. Naturen kan också ses som bärare av en hemlighet, en hemlighet som inte bör avslöjas. Att kartlägga arvs-massan räknas ibland till dessa förbjudna avslöjanden.

Människan är en del i ett allomfattande, holistiskt system men betraktas inte som »skapelsens krona«. Många hävdar att djur och människor har samma »värde«. Delar av den naturrörelsen – som New Age – är inte sällan vetenskapsfientliga och använder en omvänd bevisföring: allt som inte är motbevisat antas vara sant.

Person

Person är en människa som besitter någon form av medvetande, till exempel att kunna känna smärta. Personbegreppet används ibland också om djur. Man behöver enligt somliga filosofer alltså inte vara människa för att vara en person.

Placebo

Placeboeffekter kan ibland vara avsevärda och svårförklarliga. De goda effekterna öppnar möjligheten att behandla med inaktiva substanser. Men har man rätt att »lura« patienter, genom att ge dem sockerpiller och samtidigt påstå eller låta påskina att man ger ett aktivt läkemedel? Effekten kanske blir densamma och biverkningarna färre – men förfarandet innebär att man behandlar utan det informerade samtycke som annars ses som grunden för en god och öppen relation mellan vårdgivare och patient.

Postmodern människosyn

Den rådande västerländska vetenskaps-synen är i huvudsak ett arv från 1700-talets Upplýsning. Upplýsningen kallas också Det moderna projektet. Föreställningen om en existerande verklighet är central. Med alltmer förfinade metoder kan vi ställa upp modeller och rita kartor som kommer allt närmare den egentliga verkligheten. Man talar också om en teoris, en hypotes eller ett resultats förklaringsvärde. Utveckling innebär att dessa förklaringsvärden blir allt bättre.

Postmodernismen ifrågasätter denna uppfattning. Det finns ingen egentlig ursprunglig verklighet, i stället rör vi oss i mänskliga konstruktioner. Konstruktioner hämtar näring ur varandra. Det viktiga blir då att dekonstruera, att granska och plocka sönder dessa konstruktioner. Upplýsningens utvecklingsoptimism har gått förlorad. Naturvetenskap och rationalitet ses inte längre som väsentliga. Postmodernismen kan uppfattas som ett uppror mot naturvetenskapen, inte minst evolutionsbiologin.

Prediktion

Vissa genetiska sjukdomar kan diagnostiseras innan de brutit ut. Den som bär på anlaget för Huntingtons sjukdom kommer att insjukna förr eller senare. Men också vanliga sjukdomar, som vissa former av bröst- och ovarialcancer,

kan upptäckas innan de manifesterat sig. Prediktiv (företsägande) medicin kan ge upphov till svåra etiska problem. Är det till fördel eller till nackdel för en människa som bär på anlag för Huntingtons sjukdom att få veta det innan sjukdomen brutit ut? Till en del handlar problemet om »rätten att inte veta«. All kunskap är inte av godo. Att testa sig kan emellertid vara av stor betydelse till exempel om man tänker skaffa barn.

Prematura barn

Med förbättrad teknik kan allt yngre barn räddas. För närvarande går gränsen vid 22–23:e veckan. Statistiken är osäker. Nyfödda som visar mycket svaga livstecken kanske aldrig överförs till intensivvård. Också på intensivvården görs en preliminär bedömning om det meningsfulla i att sätta in livräddande insatser. Vården av prematura barn väcker en rad svåra etiska frågor. Vilka skall man försöka rädda? Vem tar beslutet? Hur förfara med de barn man inte tänker rädda?

Prioritering

Inom den medicinska etiken är rättvisa ett av nyckelbegreppen. Rättvisa innebär enligt ett vanligt sätt att se att man prioriterar, ordnar kön, så att den som är i större behov av vård får gå före den som har mindre behov.

Psykoanalytisk människosyn

Sigmund Freud var från början läkare och hade en naturvetenskaplig grundsyn. Hans psykoanalys kan dock vara svår att passa in i biologisk eller evolutionsbiologisk ram. Sexualiteten har enligt Freud en central roll i människans utveckling. Det lilla barnets första kärlek är modern, vilket för pojkars del leder till en svartsjukekonflikt, en Oidipuskonflikt, med fadern. Våra handlingar styrs i hög grad av det omedvetna, som är oåtkomligt för direkt insyn. Genom att tala och associera kring barndom och drömmar kan vi få bättre självkännedom. Numera hör man ofta analytiker tala om psykoanalysen som en hermeneutisk – tolkande, inlämnande – vetenskap. Denna vetenskapsuppfattning hänför psykoanalysen till humanvetenskaperna och fjärnar den från naturvetenskaperna. Konflikten blir särskilt tydlig i utvärdering av behandlingar.

Religiös människosyn

Religioner kan se mycket olika ut. Somliga har en gud, andra har många. Gemensamt för så gott som alla religioner är dock att de ser skapelsen som en ordnad plan, en plan som människan inte bör rubba. Människan har en särställning i skapelsen och det finns en mening

i tillvaron. Denna mening kan dock vara dold för människan. Många religioner kan också berätta om vad som sker efter döden, och i några fall vad vi varit med om innan vi föds. De religioner som är vanligast i Europa, kristendom, judendom och islam, har relativt likartade grundföreställningar: människan är inte (bara) ett däggdjur utan utvald genom att hon är skapad till Guds avbild. Människan är Guds »representant« på Jorden. Människolivet är därför heligt, en gåva av Gud. Den som kränker ett människoliv kränker också Gud. I medicinska sammanhang uppkommer etiska konflikter särskilt kring livets början, i frågor som preventivmedel, fosterdiagnostik och aborter, och vid livets slut, som eutanasi.

Selektiv abort

Abort som görs för att slippa föda ett barn med vissa (förmodade) sjukdomar, handikapp eller egenskaper.

Transcendent

Betecknar något som ligger utanför förnuftets räckvidd, som inte går att förklara med logik och empiri. Det som är transcendent kan inte undersökas naturvetenskapligt.

Transplantationer

Att transplantera organ är numera en rutinmetod. I Sverige kommer de flesta organ från döda givare. Numera antas alla som i livet inte motsatt sig donation vilja donera. Man talar om »presumerat samtycke«. De som motsätter sig donation kan berätta det för sina anhöriga, anmäla sitt nej till Socialstyrelsen och/eller bära på sig ett donationskort som förbjuder tagande av organ. Kritiker menar att dessa möjligheter inte räcker utan att det finns risk att människor mot sin vilja blir donatorer. Den etiska frågan blir då: Är det – mot bakgrund av det trängande behovet av organ – försvarligt att ta risken att människor som är negativa till donation men inte meddelat detta, ändå blir donatorer efter sin död?

Värdighet

Ett svårfångat begrepp är »värdighet«. Det har en engelsk motsvarighet i »dignity« men saknar på svenska klar innebörd. Ofta används värdighet som en synonym till värde, som i människovärde. I andra sammanhang närmar sig värdighet begreppet integritet. Värdighet kan också ha en dold religiös betydelse, särskilt om man talar om människovärde. Ordet värde har då en profan innebörd som anknyter till rättighetsdefinitionen av människovärde, medan värdighet kan ses som ett underförstått accepterande också av ett religiöst eller

transcendent människovärdesbegrepp.

Xenotransplantation

Bristen på organ från människa är orsaken till att man på försök vill transplantera organ från djur, i första hand hjärtan från genmodifierade grisar. Frågorna är många: Fungerar djurorgan sämre än mänskliga organ? Vilka patienter skall erbjudas djurorgan i stället för mänskliga organ? Vilken vikt bör tillmätas det faktum att man korsar en artgräns? Har människan rätt att döda djur för att människor skall leva? Det problem som för närvarande debatteras mest är risken att djurorgan kan överföra sjukdomar som inte bara drabbar mottagaren utan också, åtminstone teoretiskt, skulle kunna smitta vidare från mottagaren till andra människor.

*

För värdefulla synpunkter på texten – som jag inte alltid tagit hänsyn till – vill jag tacka Lars Bergström, Göran Bexell, Erwin Bischofberger, Mats G Hansson, Göran Herméren och Hans Wigzell.

FOTO: ROUF ADLERGREUTZ

P C Jersild

författare och läkare